

Н. Кадоб'янська, вчит.-мет.
Н. Чейлитко, канд. філол. наук, асист.

**Т. ШЕВЧЕНКО ТА Л. КОСТЕНКО:
СМИСЛОВЕ НАВАНТАЖЕННЯ ЕПІТЕТА "П'ЯНИЙ"
У ТВОРЕННІ ОБРАЗУ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

Стаття присвячена особливостям художньої інтерпретації постаті Б. Хмельницького в творчості Т. Шевченка і Л. Костенко, показано тяглість історіософської традиції в поетичному доробку проаналізованих поетів.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Ліна Костенко, мистецький діалог, епітет, художній образ, концепт "сп'яніння".

Статья посвящена особенностям художественной интерпретации образа Б. Хмельницкого в творчестве Т. Шевченко и Л. Костенко, показана преемственность историсофской традиции в поэтическом творчестве проанализированных поэтов.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, Лина Костенко, художественный диалог, эпитет, художественный образ, концепт "опьянение".

The article is devoted to the peculiarities of artistic interpretation of Bohdan Khmelnytskii image in the Taras Shevchenko and Lina Kostenko poetry. The main purpose of the article is to show the continuity of historiosophical tradition in the poetic works of two famous poets.

Key words: Taras Shevchenko, Lina Kostenko, artistic dialog, epithet, image, concept "drunkenness".

© Кадоб'янська Н., Чейлитко Н., 2011

Вивчення особливостей художньої інтерпретації постаті Б. Хмельницького в творчості Т. Шевченка і Л. Костенко дає підстави говорити про мистецький діалог між цими двома визначними українськими поетами в контексті національно-історичного простору й часу: в романі Ліни Костенко "Берестечко" розвинуто й переосмислено концепцію постаті Б. Хмельницького в поезії Т. Шевченка.

У своїй поетичній спадщині [4] Т. Шевченко неоднозначно оцінює Б. Хмельницького: його названо великим, славним, мудрим гетьманом, розумним козацьким батьком, проте таким номінаціям поет надає іронічного звучання: "У дурні німчики обули / **Великомудрого гетьмана**" ("За що ми любимо Богдана?"); "І **препрославлений козачий / Розумний батьку!**.. і в смердячій / Жидівській хаті б помхеливсь..." ("Якби-то ти, Богдане п'яний..."); "Амінь тобі, **великий муже! / Великий, славний!** та не дуже..." (там само). Окрім того, Б. Хмельницького названо п'яним ("Якби-то ти, Богдане п'яний..."), *нерозумним сином* матері України ("Розрита могила").

Постає питання, який смисл вкладав Т. Шевченко в епітет *п'яний*: прочитання такого означення гетьмана як простої вказівки на фізіологічний стан *сп'яніння* було б суттєвим спрощенням вже тому, що Шевченкові вірші наскрізь просякнуті символічним звучанням, а витворені митцем образи часто надаються до множинного прочитання.

Важливо наголосити, що Т. Шевченко в своїй поезії часто згадує Б. Хмельницького, звертаючись до нього. Однак поет промовляє до гетьмана не як до живої історичної постаті, а як до безсмертної душі, що покинула землю й існує тепер у позачасі: "**Спи, гетьмане, поки встане / Правда на сім світі**" ("Чигрине, Чигрине..."); "**Мир душі твоїй, Богдане!**" ("Стоїть в селі Суботові...").

Т. Шевченко докоряє Б. Хмельницькому укладеною ним Переяславською угодою: "**Якби-то ти, Богдане п'яний, / Тепер на Переяслав глянув! / Та на Замчище подививсь! / Упився б! здорово упивсь!**" ("Якби-то ти, Богдане п'яний..."), – ставлячи під сумнів, чи справді можна вважати гетьмана українським національним героєм: "**За що ми любимо Богдана? / За те, що москалі його забули, / У дурні німчики обули / Великомудрого гетьмана...**" ("За що ми любимо Богдана?"). Разом з тим, є підстави вважати, що в творах Т. Шевченка закладено звинувачення в значно більшому злочині – догоджанні, прислужництві, – який оцінюється як смертний гріх, через який душі зазнають митарств: "**І за що мене карають, / Я й сама не знаю? / Мабуть, за те, що всякому / Служила, годила... / Що цареві московському / Коня напоїла!..**" ("Великий льох"), – а живі втрачають людську природу, стаючи перевертнями: "**А тим часом перевертні / Нехай підрастають / Та допоможуть москалеві / Господарювати, / Та з матері полатану / Сорочку знімати**" ("Розрита могила"). І тому Українська Земля тяжко потерпає, розплучуючись за гріх пристосовництва своїх синів: "**Мій любий краю неповинний! / За**

що тебе Господь кара, / Карає тяжко? За Богдана, / Та за скаженого Петра, / Та за панів отих поганих / До краю нищить..." ("Осія. Глава XIV"). Як слушно зауважила О. Забужко, у творчості Т. Шевченка таке потурання, служіння злу (свідоме чи несвідоме) осмислюється як національний гріх, "котрий перетворює історичне буття провинного народу на різновид земної покути" [1, 136].

Таким чином, Переяславська угода сприймається не лише як історична подія, але і як містична, оскільки вона має значний відгомін у вічному духовному світі, інобутті. Душам відмовлено в раї через те, що вони в магічний спосіб долучилися, підтримали діяння темних ворожих сил. Так, душі козаків приречені бути прив'язаними до їхньої закладної могили в полі, бо вони служили гетьману, який запровадив "у ярмо християн" ("За байраком байрак..."). А душа молодій дівчині карається за те, що за життя вона, набравши з криниці води, перейшла шлях, яким Б. Хмельницький зі старшинами *"їхав в Переяслав Москві присягати!.."* ("Великий льох"). Після такої зустрічі вода, яку несла дівчина, виявилася отруйною й спричинила смерть усієї її сім'ї. Як відомо, в слов'янській міфології поширене уявлення: якщо людина перетне шлях поховальній процесії, на неї чекає скоро смерть [3, 358]. Це наводить на думку, що Т. Шевченко в поемі "Великий льох" осмислює подорож Б. Хмельницького до Переяслава як трагічну подію в житті України, прирівнюючи її до похоронної ходи. Більше того, історична постать – гетьман Богдан Хмельницький, а також історичні події, пов'язані з його іменем, вимірюються, оцінюються категоріями не стільки реального світу, скільки світу містичного, тому в поезії Т. Шевченка важливу роль відіграють концепти *душа*, *гріх*, *могила*, *вода*, *шлях*, *перевертень* та ін. у їхньому міфологічному сенсі.

Таким чином, усе вищесказане дає підстави епітет *п'яний*, ужитий поетом щодо Б. Хмельницького, інтерпретувати, за давньою слов'янською традицією, відповідно до якої стан сп'яніння розуміється як сповнення нечистою силою, перебування на службі в диявола. Тому, невипадково, в поезії "Осія. Глава XIV", закликаючи мати-Україну застерегти своїх лихих, лукавих чад, які не гребують безчесними вчинками, зрадою, "криводушієм", та сказати їм про покару, яка чекає на них, Т. Шевченко живляє епітет *п'яний* на означення їхнього господаря: "...*Не спасе їх добрий цар, / Іх кроткий, п'яний господар...*". У наведеному контексті добрий цар-господар є узагальненою номінацією керманіча, володаря, який пристав на бік зла, і тому символізує втілення диявольської влади на землі.

Отже, *п'яний* Богдан у поезії Т. Шевченка – це прислужник темних сил, діяння якого спокутує вся Українська земля, і до душі якого звертається поет із гріким докором за вчинене. Проте необхідно наголосити, що інтерпретація постаті Б. Хмельницького в малярській спадщині Т. Шевченка має абсолютно інший характер: у роботах "Смерть Богда-

на Хмельницького", "Дари в Чигрині 1649 року", "Богданові руїни в Суботіві", "Богданова церква в Суботіві" гетьмана зображено як велично-го, мудрого державотворця, національного провідника й героя [5].

У віршованому романі "Берестечко" Л. Костенко міститься відповідь на Шевченкове трактування постаті Б. Хмельницького.

Б. Хмельницький у Ліні Костенко [2] – жива людина, яка існує в часі й просторі й зображена в романі в конкретний історичний момент – після поразки під Берестечком: *"Я, гетьман Богдан Хмельницький, / розбитий під Берестечком. / Сиджу у старій фортеці і долю свою клянжу"*.

Богдан Хмельницький усвідомлює свою провину перед відданими йому вояками й цілим українським народом, намагається сам дати собі відповідь, у чому полягає його гріх, й спокутувати його: *"Лежить твоя зглузована Україна, / схрестивши руки всіх своїх шляхів"; "Моя вина. Мій гріх перед людьми. / Усе ж було за нас. / Чому ж програли ми?"; "Моя ганьба, моя провина. / Щоб втрапить до таких тенет!"; "Простіть мене. Від Ворскли до Дунаю. / По саме море, по Стамбул простіть!".* Гетьман свідомий того, що він зазнав поразки, обравши не тих союзників, призвів людей на смерть, а головне – не створив Української держави. Герой передбачає всі можливі звинувачення прийдешніх поколінь, зокрема висловлені Т. Шевченком у його поетичному доробку: *"Я так як чую з днів пізніших / оте презирливе: ага, / це ж він підписувавсь – підніжок, / чиеїсь милості слуга!"*.

Т. Шевченко в своїй поезії звертається до вічної душі Б. Хмельницького, натомість Л. Костенко показує, як ця душа протягом земного життя сповнюється враженнями про той біль, який принесли Українській землі війни та міжусобиці: *"А я тремтячими руками / в оцій фортеці день по дню / тіла, погризені вовками, / в бездонну душу хороню"; "Ноги місили грязь, / душа летіла над Україною"; "Засліпли очі розпачем душі. / Бодай я світу білого не видів, / як по своїх стріляли гармаші!"*. Ці болісні враження складуть пам'ять безсмертної душі гетьмана, яка понесе їх із собою в позачасся, щоб звітувати про скоєне протягом земного життя перед Вічністю і перед нащадками. Таким чином, Л. Костенко сприйняла всі потенції Шевченкової інвективи Б. Хмельницькому й прописала від імені гетьмана відповіді на всі можливі звинувачення, повернувши цю постать до історичного часу. У романі "Берестечко" наголошено: всі політичні та військові кроки, здійснені Б. Хмельницьким, мали єдину мету – розбудову Української держави, звільнення її з пут залежності від інших політичних формацій: *"Та я, аби розгризти віжки, / дійду й не до таких ошуств. / Та я не те що там підніжком – / я чортом, дідьком підпишусь!"*. Б. Хмельницький не вбачав у гетьманстві особистої вигоди, навіть думка про корону в нього пов'язана лише з мо-

жливістю забезпечити українському народу політичну свободу. Отже, Л. Костенко знімає з гетьмана підозру в перевертництві в розумінні Т. Шевченка – потуранні злу з думкою про можливість власної вигоди: "О, не за себе ж я молився / і не для себе ж я живу!".

Прикметно, що в тексті роману знаходимо ті самі важливі концепти, що й у Т. Шевченка: *гріх, душа, шлях, сп'яніння, перевертень, могила*, – кожен з яких осмислений поетесою по-своєму. Так, сп'яніння Б. Хмельницького є не містичним наслідком сповнення темною силою, а звичайним фізіологічним станом людини: гетьман п'є в момент страшною життєвою поразки. Для нього настав час осмислити всі події свого життя, провітувати перед собою про все зроблене, оцінити власні вчинки й зробити висновки з набутого непростого життєвого досвіду. Б. Хмельницький розважливо оцінює свої помилки, при тому тяжко карається за свої провини й піддає себе жорсткому самоосуду: "Хто свічку тепер поставить за **душу мою хмільну?**". Отже, безсмертна душа Богдана, наділена вічною пам'яттю та абсолютним знанням, піде у вищий світ із правильним розумінням подій земного життя і водночас із пам'яттю про біль, якого зазнав український народ.

Таким чином, *п'яний* Б. Хмельницький у Л. Костенко – це відповідь на *п'яного* Богдана Т. Шевченка. У романі "Берестечко" знаходимо алюзії на образ Христа: "Від брата до брата / ходжу – як від Понтія до Пилата"; "Лежу розп'ятий, та вже раз п'ятий! / А кожен катюга мій – мастко-слов. / Долоні мої процяховані ятряться, / а пси шолудиві злизують кров. / Я воскресаю і знову гину. / Несу свій хрест на свої Голгочі. / А цар стромляє мені у спину / Свої двойлезі каправі очі". Наведені контексти наводять на думку, що Переяславська угода для Б. Хмельницького тлумачиться поетесою як Голгофа, на якій розп'ято самого гетьмана та його пам'ять. Отже, у творчості Л. Костенко знаходимо художнє виправдання вчинку Б. Хмельницького і, відповідно, повернення цього державного мужа до лав героїв України, що свого часу поставив під сумнів Т. Шевченко.

Таким чином, аналіз образу Б. Хмельницького у творчості двох визначних українських поетів – Т. Шевченка та Л. Костенко – дає підстави говорити про існування спільного національного культурно-ідейного часопростору: у своєму романі "Берестечко", виданому в 1999 році, Л. Костенко тонко вловлює, розуміє та розвиває думки, висловлені Т. Шевченком ще в середині XIX ст. Це дає підстави говорити про тяглість історіософської концепції української нації, виробленої Т. Шевченком у своїй мистецькій спадщині й розвинутої в поетичному доробку Л. Костенко, останнього поета-генія бездержавного періоду України.

1. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – К., 2001. 2. Костенко Л. В. Берестечко: історичний роман. – К., 1999. 3. Седакова І. А. Путь // Славянские древности: [этнолингвистический словарь; под общей редакцией Н. И. Толстого]. – М., 2009. – Т. 4. 4. Шевченко Т. Кобзар. – К., 1983. 5. Шевченко Т. Повне зібрання творів в десяти томах. – К., 1961. – Т. 7. – Кн. 1.